De betegelde hal van Schierstins

Gerrit Bloothooft

In de hal van het huis Schierstins, Voorstreek 36, bevindt zich een prachtig monumentaal tegeltableau van 14 x 8 tegels met vijf grote zeilschepen. Het oorlogsschip in het midden is op de spiegel gedateerd met 1779 en de letters I:S, terwijl op de spiegel van de bewapende koopvaarder rechts de letters K S en eveneens het jaartal 1779 staan. Het tableau zal in dat jaar vervaardigd zijn en rond die tijd in het toenmalige huis aan de Voorstreek geplaatst zijn in opdracht van eigenaar Abraham Edes Zeilinga (1746-1809). Althans, het lijkt niet waarschijnlijk dat het veel later naar het huis is overgebracht. Over de voorstelling op het tegeltableau, de opdrachtgever, de schilder die het vervaardigde, de glei- of tegelbakkerij in Harlingen waar het is geproduceerd, en de tegels op de andere wanden van de hal gaat dit artikel. In een volgend artikel worden de veranderingen aan het huis, de bewoners, en de sloop en nieuwbouw als Schierstins in 1923 besproken, waarbij de hal gelukkig steeds gespaard is gebleven.

Afb. 1. Datering van het tableau op de spiegels van schepen.

De opdrachtgever

Abraham Edes Zeilinga had een zeilmakerij [1]. In 1763 wordt hij als lidmaat genoemd bij de Hervormde kerk [2] en hij trouwde op dertigjarige leeftijd in 1774 met Elisabeth Haykes Mellema. Zij overleed echter kort daarna en hij huwde in 1777 met Neeltje Jacobs Meyer, en in 1794 met Maria Tjipkes Koster, allemaal vrouwen uit welvarende families. Abraham zal in de voetsporen zijn getreden van zijn vader Ede Paulus Zeilinga die in 1776 was overleden. Vanaf 1776 worden van hem leveringen van zeilen en winkelwaren in het hypotheekboek genoemd (Teensma, 1989, p350). Het is aannemelijk dat hij toen al in het 18e eeuwse pand aan de Voorstreek woonde waar nu *Schierstins* staat want in 1787 worden hij en zijn vrouw daar als meest westelijk wonende lidmaten van de Hervormde Gemeente kerk genoemd [3]. Dat is drie huizen verder dan waar zijn eerste schoonouders Haike Teunis Mellema en Lollina Haikes Meyer woonden (nu *Us Wente*). Een rijk man als Abraham Zeilinga zal rond 1779 zijn status hebben willen tonen met de aanschaf van een groot tegeltableau. Dat daarop fraaie schepen met bollende zeilen staan past natuurlijk uitstekend bij zijn zeilmakerij.

Afb. 2. De situering van het huis in 1832. Het grote kavel (B50) is vrijwel geheel volgebouwd [4].

De schilder van het tegeltableau

Het tegeltableau is gemaakt in gleibakkerij *Buiten de Kerkpoort* te Harlingen (Gierveld en Pluis, 2005, p42-45) en geschilderd door Jan Eelkes Kronenburg (Harlingen, ca. 1729 – 1790; zie Pluis, 2005, p36-50). De gleibakkerij was van 1750 tot 1789 eigendom van Johannes Spannenburg [5]. De toeschrijving aan Jan Eelkes is gebaseerd op stijlkenmerken zoals de wolkenpartijen die kronkelend in een horizontale baan zijn geschilderd of bestaan uit een opeenstapeling van kleine wolkjes die omlijst worden door boogjes, en de vogels langs de bovenrand. Tegelschilders maakten gebruik van zogenaamde sponzen, een papier waarop een afbeelding was getekend. Karakteristieke lijnen werden doorgeprikt zodat een sjabloon ontstond die met houtskool werd bestoven zodat de lijnen voor meerdere tableaus met de schildering konden worden gebruikt, ook door verschillende schilders. Niettemin is aan de hand van details van de invulling de schilder te herkennen.

De inspiratie voor de afbeeldingen van de schepen op de sponsen kwam uit directe observatie op de rede en in de haven van Harlingen. Daar voeren niet alleen grote (oorlogs)schepen maar ze werden er op werven ook gebouwd. Daarnaast konden populaire afbeeldingen van zeegezichten als voorbeeld dienen. Jan Pluis (1988, p29) beschrijft het zeestuk van Schierstins en constateert dat op een tableau van 20 tegels op het eiland Amrum (Noord-Duitsland) een smak voorkomt met eveneens de letters I S en K S op het hakkebord (Pluis, 1968, afb. 10) [6]. Dat tableau op Amrum heeft grote

overeenkomsten met een ets ‘Een Gaffel Schuyt, en de Have van Harlingen’ van A. van der Laan (ca 1690-1742) [7], wiens etsen vaker een inspiratiebron waren voor zeestukken op tegels (Pluis, 1968) .

De schepen

Het zeestuk in Schierstins is samengesteld uit sponsen van verschillende schepen, van links naar rechts een driemast galjoot, een statenjacht, een oorlogsschip, nog een statenjacht, en een bewapende koopvaarder. Op de achtergrond zien we kleiner nog andere schepen en een kust met huizen, kerken, molens en torens. Afbeeldingen van de grote schepen komen ook op andere tableaus voor. Dat geldt bijvoorbeeld voor de driemast galjoot links op het tableau van Schierstins (afb.3), waarvan nog een ander tableau bekend is van Jan Eelkes, en een van Pals Karsten (1723 - na 1775) die eveneens in gleibakkerij Buiten de Kerkpoort in Harlingen werkzaam was en mogelijk dezelfde spons gebruikte als Jan Eelkes (Pluis, 2005, p39).

Afb. 3. Driemast galjoot op Friese tegeltableaus. Linksboven: het meest linker schip op het tegeltableau in Schierstins, rechtsboven: 4x4 tableau eveneens van Jan Eelkes Kronenburg (*Fries*

Scheepvaart Museum, FSM-1993-048), linksonder: 4x6 tableau 4e kwart 18e eeuw (*Fries Scheepvaart Museum, FSM-2022-054*), rechtsonder: 4x4 tableau, 1775 (in vlag), Pals Karsten (*Keramiekmuseum Princessehof, Leeuwarden*).

Ook van het oorlogsschip (driemast linieschip) midden op het tableau in Schierstins is een vergelijkbaar tableau bekend van de hand van Jan Eelkes Kronenburg die eveneens het jaartal 1779 in de spiegel heeft en onder de tekst 'het Schip Peetry was Gods kerk gij Zee / man oeffent Zee ook 't Goddelijk werk / Johannes' (afb.4), (Pluis, 2005, p40) [8].

Afb. 4. Links het driemast linieschip midden op het tableau in Schierstins en rechts eenzelfde schip op een tableau in het Fries Scheepvaart Museum (*object FSM-1992-152*), eveneens van Jan Eelkes Kronenburg.

Ter weerszijden van het oorlogsschip zijn twee statenjachten geschilderd, met in de vlag van het linker jacht twee gekruiste ankers en een kelk (afb.5). De gekruiste ankers, die ook op het schild in de spiegel aanwezig zijn, verwijzen naar de zeestrijdkrachten, mogelijk de Admiraliteit van Friesland die in Harlingen zetelde.

Afb. 5. Het linker statenjacht met Admiraliteitsvlag en Admiraliteitsteken in het wapenschild, met links een sloepje aan een lijn.

De rechter driemaster wordt door Pluis (1988) een bootschip genoemd, elders een bewapend koopvaardijschip, terwijl Louise Mellema (1981) de schepen algemeen op Oost-Indiëvaarders houdt. Van dit schip is een vergelijkbaar tableau bekend in het Fries Museum (afb.6).

Afb. 6. Links: het rechter schip op het tableau in Schierstins met 1779 K S in de spiegel, en rechts een driemaster op zee met 1783 in de spiegel (*Fries Museum, Leeuwarden - Collectie Provincie Fryslân - Schenking Kate Bisschop-Swift, object QC05865*)

Het zeestuk in Schierstins is bijzonder, niet omdat de geschilderde schepen uniek zijn – die komen ook op andere tableaus voor, soms van dezelfde sponzen – maar omdat de compositie met vijf schepen zeldzaam is en daarmee de grootte indrukwekkend, wat ongetwijfeld de bedoeling was.

De andere wanden van de hal

Afb. 7. Twee, met kleine verschillen gespiegelde 3x3 tegelstukken van stadhouder Willem V te paard in de westwand van de hal.

De wanden van de hal van 2,6 x 4,7 m zijn geheel betegeld. Het zeestuk zit in de oostelijke wand en is omringd door witte tegels, die ook de westelijk wand bekleden. Beide wanden hebben een deur of doorgang naar de naastliggende kamers. De zuidelijke wand, met voordeur en raam, is bekleed met tegels met dierfiguren in medaillon, zogenaamde 'springertjes'. Dat geldt ook voor de noordelijke wand, rondom de deur naar de keuken. In de westelijke wand zijn twee kleine tableaus opgenomen van een militair te paard (afb.7) waarvoor een prent uit 1780 van stadhouder Willem V (afb. 8) als voorbeeld zal hebben gediend. Dat wordt ondersteund door de W op de zadelzak. De voorgrond met bebladerde takjes komt overeen met een modellenboek uit 1790. Het tableau wordt door Pluis (2005, fig. 148) toegeschreven aan de Harlinger schilder Evert Hansen Koetsier (1769-1816) die eveneens in de gleibakkerij *Buiten de Kerkpoort* werkzaam was en gedateerd op 1815. Dat laatste lijkt enigszins problematisch omdat Willem V in 1806 was overleden. De oranjegezindheid die uit de tableaus blijkt past eerder eind 18e eeuw, maar wel voor 1795 toen de Bataafse Republiek werd uitgeroepen en Willem V naar Engeland vluchtte. Van de onderliggende prent is ook een ets [9] bekend waarvan de afdrukken als propaganda tegen de patriotten ruim verspreid kunnen zijn. De tableaus zouden dan tussen 1790 (het modellenboek) en 1795 zijn gemaakt. Dat is in ieder geval later dan het zeestuk uit 1779.

Afb. 8. Stadhouder Willem V, prins van Oranje-Nassau, te paard met getrokken sabel, tekening van Tethart Philip Christian Haag, gedateerd 1780 (*Rijksmuseum, RP-T-00-1626*). Het paard heeft een klein hoofd, maar daar werd in de 17e en 18e eeuw vaak om artistieke redenen voor gekozen om het edele karakter van het dier uit te drukken.

Een zeer waardevol interieur

De hal van Schierstins is het mooiste betegelde interieur van Schiermonnikoog. Gelukkig hebben de achtereenvolgende eigenaren dat onderkend en is de hal al twee en een halve eeuw behouden ondanks grote veranderingen aan het huis zelf. Het zeestuk past uitstekend bij het varend verleden van het Schiermonnikoog waardoor het als illustratie populair is, ook al zullen de afgebeelde schepen te groot zijn geweest om het eiland te hebben aangedaan, wat dan weer niet geldt voor Harlingen waar het is gemaakt. Niettemin refereren de vele zeilen fraai naar de zeilmakerij van Zeilinga die toentertijd in het huis was gevestigd. Daarnaast is het politieke statement uit eind 18e eeuw met de tableaus van stadhouder Willem V veelzeggend: de notabelen bekenden subtiel kleur.

Ik dank Agnès Barnhoorn voor haar welwillende medewerking.

Literatuur

A.J. Gierveld en Jan Pluis (2005), *Fries aardewerk 5 - Harlingen Bedrijfsgeschiedenis 1610-1933 & producten tot 1720*, Primavera Pers, Leiden.
Louise Mellema (1981), *Schiermonnikoog lytje pole*, uitg. Knoop, Haren.
Jan Pluis (1968), *De invloed van de etsen van A. van der Laan op de tegelschilders van schepentableaus*, Fries Scheepvaartmuseum en Oudheidkamer, Sneek.
Jan Pluis (1988), *Tegelvaart*, Fries Scheepvaartmuseum en Oudheidkamer, Sneek.
Jan Pluis (2005), *Fries aardewerk 6 - Harlingen Producten 1720-1933*, Primavera Pers, Leiden.
H.D. Teensma (1989), *Schiermonnikoger geslachten*, Stichting Jonas in de Walvis.

Noten

[1] H.D. Teensma (1989), Schiermonnikoger geslachten, Stichting Jonas in de walvis (Geslacht Zeilinga vanaf p350). Ook te vinden via Wim Zeilinga: www.genealogieonline.nl/genealogie-zeilinga/
[2] Lidmatenregister Nederduits Gereformeerde kerk Schiermonnikoog 1763, allefriezen.nl
[3] Lidmatenregister Nederduits Gereformeerde kerk Schiermonnikoog 1787, allefriezen.nl. De volgorde van de lidmaten is waarschijnlijk die van hun woonhuizen.
[4] beeldbank.cultureelerfgoed.nl object MIN02082B01
[5] De naam Johannes Spannenburg zou mogelijk kunnen verwijzen naar de initialen I.S. op het oorlogsschip (Johannes wordt ook wel als Ioannis geschreven).
[6] Pluis (1988) vermoed dat K S de initialen van de schilder zouden kunnen zijn, maar dat stemt niet overeen met de latere toeschrijving aan Jan Eelkes Kronenburg.
[7] www.zuiderzeecollectie.nl/object/collect/Zuiderzee_museum-11674
[8] In de schouw in de gelagkamer van hotel vd Werff zit een 4x5 tegeltableau met een driemast linieschip (onder) maar die heeft een andere zeilvoering aan de kluiver en bazaanmast, en een romp met één rij kanonnen en een lage spiegel. De golfschildering is wel heel vergelijkbaar met die in Schierstins. Dit 18e-eeuwse tableau lijkt later in de schouw te zijn aangebracht gezien de omringende afgezaagde medaillontegels. Mogelijk is het uit een ander huis op het eiland afkomstig.

[9] Ets van Reinier Vinkeles (*Rijksmuseum, RP-P-1918-1757*), opmerkelijk genoeg in de ets gedateerd op 1779, dus vòòr de voorbeeld prent die daarin op 1780 is gedateerd. Vergelijk ook een prent van Isaac Lodewijk la Fargue van Nieuwland (*Rijksmuseum,* NG-1972-19) die gedateerd is op 1778.